

RUSSELL KIRK KULTÚRAFILOZÓFIÁJÁNAK ALAPVONÁSAI

Russell Kirk (1918–1994), a 20. század jeles amerikai gondolkodója kevéssé ismert Magyarországon. A brit háttérű, protestáns családba született Kirk felnőttként, Skóciában tért meg katolikusnak, az öreg kontinensen eltöltött tanulói évek nem csak politikai gondolkodásán, de egész személyiségén mély nyomot hagytak. Élete végéig az európai műveltség egyik legfontosabb közvetítője maradt Amerikában. Kirknek fontos volt Kelet-Európa sorsa, a magyarokat különösen kedvelte, számos magyar emigránst befogadott otthonába, és egyengette hazánk tehetséges fiainak útját az Egyesült Államokban.¹ Ha a szerző politikaelméleti jelentőségét szeretnénk megvilágítani, nem túlzás kijelenteni: Kirk világtörténelmi hatást gyakorolt az Egyesült Államok politikai gondolkodására és az abból fakadó politikai gyakorlatra. Rámutatott az USA politikai rendjének erkölcsi, filozófiai gyökereire, és ezáltal meghatározta az Egyesült Államoknak az európai kultúrához fűződő kapcsolatát. Személyéhez köthető a második világháború utáni konzervatív ellenforradalmi mozgalom kibontakozása, mely a 20. század végére lehetővé tette a Szovjetunió legyőzését. Kirk a konzervatív esszé egyik kiváló művelője. Olyan szerzők sorába illeszthető, mint Edmund Burke, Lord Acton, Samuel Taylor Coleridge, James Fenimore Cooper, John Henry Newman, Irving Babbitt, Ralph Waldo Emerson, Paul Elmer More, George Santayana vagy T. S. Eliot.

Alapas filozófiai műveltsége átsüt minden írásán: a kisesszéken éppúgy, mint a nagy, áttekintő kultúrafilozófiai írásain. Kirk a keresztény erkölcsi rend őreként lépett fel az Egyesült Államokban, s e küldetésének tudatában több Amerikára leselkedő veszélyforrást is beazonosított a II. világháborút követően: külső fenyegetésként az emberi természetnek teljes mértékben elmentmondó egalitárius törekvések erősödtek meg a szocializmus és a kommunizmus formájában. Belső ellenségként pedig a haszonelvűség, a túlhajszolt individualizmus, valamint az erkölcsi pluralizmust előmozdító liberalizmus jelentette a legfőbb kihívást. Kirk a hidegháború vége felé a multikulturalizmust és a harcos kisebbségi, valamint polgárjogi mozgalmakat vélte a kultúrára nézve legveszedelmesebbnek.²

Élete során elsősorban az amerikai olvasók számára írt, de többnyire távol tartotta magát a részletkérdésektől, és az egyetemes problémákra kereste a megoldást: célja a keresztény kultúra megmentése és az Egyesült Államok eu-

¹ Kirk személyes befolyásáról lásd bővebben: Mezei Balázs: *Az egyesület államokbeli konzervatív esszé kialakulása*. In *A modernitás válsága*. Szerk. A. James McAdams, Mezei Balázs. Századvég, 2014, Budapest. Kirk szellemi munkásságáról lásd bővebben: Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban: John Adamstól Russell Kirkiig*. Századvég, 2014, Budapest.

² Russell Kirk: *America's British Culture*. Transaction Publishers, 2005.

rópai jellegének megóvása volt. E két alapvető szándék képezi a kirki életmű tematikus egységének alapját.³

Noha az oeuvre monumentális, elsősorban a fiatalon írt és 1953-ban publikált fő mű, a brit és az amerikai konzervatív hagyományt megteremtő *Conservative Mind* gyakorolt igazán alapvető hatást az amerikai jobboldali gondolkodásra. A szerző életének előrehaladtával azonban egyre gyakrabban kerül írásainak középpontjába a klasszikus műveltség, az amerikai kultúra európai eredete. A *Conservative Mind* mellett ezért meg kell említenünk Kirk második számú főművét, a közel hatszáz oldal terjedelmű grandiózus összegzést, mely 1974-ben látott napvilágot *Roots of American Order* címmel. Az amerikai függetlenségi háború kétszázadik évfordulójára időzített könyv a nyugati kultúra történetét tekinti át, sajátosan tengerentúli szemszögből. Számba veszi a nyugati civilizáció azon vívmányait, melyek alapvetően befolyásolták az egyesült államokbeli magaskultúra kialakulását. Az amerikai filozófus szimbolikusan négy városhoz köti az amerikai történelmet: Jeruzsálem, Athén, Róma és London. Ezek azok a kulturális centrumok, melyekben megszülettek azok a hagyományok, erkölcsök és intézmények, amelyek Amerikát is nagygyá tették.⁴ Kirk kultúrafilozófiájának ismertetése során a másik kiemelendő alkotás az életmű alkonyán kiadott *America's British Culture*. Az 1993-as nagyesszé címének megfelelően a brit hatást veszi nagyító alá – megállapításai ugyancsak fontosak lesznek számunkra a kirki kultúrafilozófia alapvonalainak meghatározása során.

A fentieket összegezve azt mondhatjuk, Kirk filozófiájának forrásvidékei: (1) a bibliai hagyomány; (2) a klasszikus bölcselet; (3) a modern európai bölcselet; (4) a brit művelődés; (5) valamint az USA-beli művelődés. A terjedelmi korlátokat szem előtt tartva azt mutatjuk be, hogy Kirk koncepciója szerint miként csatornázza be az ókori és a középkori klasszikus műveltséget a brit kultúra az Egyesült Államok kultúrájába.

Jeruzsálem: A bibliai hagyomány

Szükséges előrebocsátani, hogy Kirk esetében bibliai hagyományról kell beszélnünk, és nem önmagában keresztényről. A szerző kultúrafilozófiájában a vallásos zsidóság két szempontból is kitüntetett szerepet játszik: egyfelől mint a kereszténység alapjául szolgáló monoteista vallás hordozója, másfelől pedig mint az amerikai nép kiválasztottságának előképe. Az amerikai konzervatív gondolkodásban a pusztában vándorló, Ígéret Földje felé tartó nép az Újvilágba kivándorló újprotestánsok előképét jelenti. E gondolat jelentősége a *Roots of American Order* című könyvben bomlik ki részletesen.⁵

³ Kirk kultúraelméletének brit gyökereiről, Christopher Dawson és T. S. Eliot hatásáról bővebben: Pogrányi Lovas Miklós: *Vallás és kultúra kapcsolata T. S. Eliot, Christopher Dawson és Russell Kirk filozófiájában*. In *Túl posztokon és izmusokon*. L'Harmattan, 2015, Budapest.

⁴ Részletesebben lásd: Egedy Gergely: *Az Egyesült Államok kulturális identitása: Russell Kirk értelmezése*. In *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*. Szerk. Pogrányi Lovas Miklós, Századvég Kiadó, 2016, Budapest.

⁵ Russell Kirk: *Roots of American Order*, 1974, Open Court. Harmadik fejezet.

Kirk kultúrafilozófiájában a krisztusi tanítás alapvető fontosságú, hiszen a nyugati civilizáció első számú kötőanyaga a keresztény vallás. Ez filozófiai és morális értelemben a nemzetek közösségének alapja, hiszen a kereszténység alapul a nyugati világ erkölcsi és szellemi rendje.

Az ókori hagyományokra, de különösen a bibliai törvényfogalomra épülő erkölcsi rend az Egyesült Államokat nem pusztán Nagy-Britanniával köti össze, hanem magával az euro-atlanti civilizáció minden olyan országával, ahol a zsidó gyökerű keresztény vallás az antik filozófiával összefonódva létrehozta sajátos kulturális felépítményét. A bibliai gyökerű erkölcsi rend az alapja a társadalmi békének, hiszen az istenfélelemre, az isteni törvény tiszteletére épül az a bizalmi légkör, melyben a világhódító birodalom fellendülhetett. Az európai kultúrkör társadalmi rendjének szabályai ugyanis hitünk szerint isteni eredetűek. Közös „mitológiánk” alapját e tekintetben a Szentírás ószövetségi része képezi, hiszen a zsidó törvény az, mely előképe mindenfajta törvényfogalmunknak. A törvény közvetlenül Istentől származik, érvényessége nem vitatható. A Tízparancsolat szabályai az európai nyelvek számára lefordíthatatlan igemódban vannak megfogalmazva, mely nem felszólít, hanem deklaráció: „ez így van és így lesz”. A kereszténység számára a zsidó vallás által közvetített törvényfogalom képezi az alapját mind a *common law*, mind a kontinentális jogrendszernek. Ugyancsak e törvényfogalom húzódik meg a lelkünkbe írott normák mögött, melyek alapján döntéseinket hozzuk, életünket irányítjuk, és melyek szerint megítéljük saját, illetve mások cselekedeteit. A bibliai törvényfogalom tehát annyira alapvető a nyugati kultúra számára, hogy nem lehetséges eltekinteni tőle, és felvetni alternatívaként annak helyettesítését valamilyen más kultúrkörből, más vallásból származó normával. Törvényfogalmunk tehát a feltétlenség igényével húzódik meg gondolkodásunk hátterében, ekként nem lehet döntenet esetleges mellőzéséről sem demokratikusan, sem más módon. Ebből kifolyólag semmiféle multikulturalizmus nem fogadható el az Egyesült Államokban, hiszen az erkölcsi pluralizmust eredményez, ami egyenlő az önazonosság feladásával.

Az uralmi rend erkölcsi alapját tehát a klasszikus szerződésfogalom képezi. Kirk megállapítja, hogy a társadalmi szerződésnek mint aktusnak az előképe ugyancsak bibliai eredetű, Jahvénak az ő népével kötött szövetségére utal vissza: az egyezés kényszerítő ereje a megszentelt jellegből fakad. Hiszen az isteni ígéret az, amely évezredekken át egyben tartotta Izrael népét, és amely megóvta a pusztulástól, biztosította önazonosságát. A zsidó nép története és az amerikai kultúra még legalább egy további, fontos kapcsolódási ponttal bír: az Egyesült Államok történetének hajnalán a puritánok és más angliai szekták kivándorló analógiát vontak a zsidóknak az ígéret földjére való kivándorlása és az Új Világ birtokbavétele között.⁶ Az amerikai kultúrának mai napig is szerves részét alkotja az a vállalkozó szellem, mely a Mayflower utasait jellemezte.

⁶ I. m. 45–46.

Athén: A nyugati gondolkodás bölcsője

Az amerikai politikai ideált formáló másik nagy kultúrkör az ókori Hellász.⁷ A Szolón által megvalósított vegyes kormányzati forma és az igazságosságra, a harmonia fenntartására irányuló uralkodói stílus ugyancsak az amerikai politikai kultúra kulcsfontosságú részét képezi. A társadalmi rend és az ember lélekrendje közötti mély, végső összefüggést pedig Platón fejtette ki először, az *Állam* című művében.⁸ Erre hivatkozva Kirk emlékeztet, az állam lényege az igazságosság (δικαιοσύνη).⁹ Hozzáteszi, a nyugati gondolkodásra és az amerikai tudományos önképre senki nem volt olyan nagy hatással, mint Platón és Arisztotelész. Államelméletük, az államformák egymáshoz való viszonyáról kifejtett nézeteik ugyanis mindmáig a politikai közösségről való gondolkodásunk alapját képezik. Az amerikaiak is e két nagy gondolkodó fogalmaival határozzák meg önmagukat, illetve ezen fogalmi keretek között választanak barát és ellenség között is.

Róma: A birodalom

Az örök város a magas fokú társadalomszervezés és a birodalmi méretek között tartósan megvalósuló professzionális hatalomgyakorlás archetípusa és szimbóluma a nyugat történeti gondolkodásában. Ekként minden későbbi birodalom példaképe Nagy Károlyétól kezdve, az Egyesült Államokig bezárólag. Róma felemelkedése, a hatalmi és kulturális viszonyok alakulása, valamint hanyatlásának okai és körülményei ugyancsak szimbólummá váltak: a nyugati ember gyakran ezekre támaszkodva néz szembe aktuális problémáival. Russell Kirk több szerzőt is az amerikai mentalitás ősi alakítói közé sorol.¹⁰ Elsőként Polübioszt, a római erkölcsök leíróját emeli ki, ám a főszerep egyértelműen Ciceróé. A neves rétor Amerikában is a köztársaság védelméért vívott harc, valamint a felforgató, forradalmi változások megakadályozása érdekében folytatott küzdelem hőse és mártírja. A *Respublica* utolsó fejezete (amelyről sokáig azt hitték, hogy a műből egyedül fennmaradt), ma *Scipio álma* címen ismert. E szöveg, és a hazaszeretnek a benne foglalt megfogalmazása központi jelentőségű volt az Egyesült Államok alkotmányának szövegezői számára, Cicero gondolkodása Kirk ítélete szerint közvetlenül befolyásolta az amerikai alkotmány szellemiségét. A *ius naturalé*ről vallott nézetei pedig a nyugati természetjogi gondolkodás alapját képezik, és ekként az amerikai konzervativizmus ősgondolatát fogalmazzák meg: az igazi törvények az isteni törvények, a földi törvények pedig ezek tökéletlen másolatai, melyek pusztán imitálni próbálják az előbbieket – szükségképpen tökéletlenül.

⁷ I. m. 3. fejezet.

⁸ Vö. Thomas Szlezák: *Hogyan olvassunk Platón?* Atlantisz Kiadó, 2000, Budapest.

⁹ Kirk Chestertonra hivatkozva annak lehetőségét is felveti, hogy a Platón életrajzáról fennmaradt leírás az *Állam*hoz hasonlóan maga is allegória, vagyis nem történeti forrásként értelmezendő. *Roots of American Order*. 81. oldal

¹⁰ *Roots of American Order*, 4. fejezet

Vergilius nagysága pedig mindenekelőtt abban áll, hogy világtörténelmi víziót adott Rómának. Az óriási birodalomra növekvő városállam az *Aeneis* által kapott egységes öntudatot, a költő fogalmazta meg először Róma küldetését profetikus formában. T. S. Eliot, Vergilius szakavatott angol-amerikai fordítója szerint az életmű három kulcsfogalom köré csoportosul, és minden, ami a birodalmi Rómát nagyszerűvé teszi, e három szóból eredeztethető: *labor, pietas, fatum*.¹¹ Az amerikai embereket ugyanis elsősorban különleges munkamoráljuk teszi egyedivé a nyugati világon belül. A vállalkozó szellem legendája az imént említett bibliai párhuzamon túl a római erkölcsre is épül. Eliot azt állítja, a bencés rend jelmondata, az *Ora et labora!* Vergilius gondolkodásából vezethető le, a munka ugyanis az élet legfőbb értelme. Az elkötelezett munka megbecsülése egyaránt vonatkozik az egyénre és az államra. A *pietas* fogalma egyszerre jelenti a szülők iránti tiszteletet, az istenek előtti alázatot, a közösségünk szeretetét és azt a kötelességtudatot, amelyek egy szóval sem az angol, sem a magyar nyelvben nem adhatók vissza. A *labor* és a *pietas* az alapja Róma küldetésének, melyet Vergilius a *fatum* szóval fejez ki. E szó erős normatív tartalommal bír, és sokkal többet testesít meg, mint a római légiók és a professzionálisan megszervezett adminisztráció. A római költő olyan ideált fogalmazott meg a birodalom számára, mely a kereszténység által megszentelődve nemcsak a pogány kultúrát élte túl, hanem magát a birodalmat is. Eszerint megnevezhetetlen hatalmak Rómát azért küldték a világba, hogy megóvják a rendet, a békét és az igazságosságot a népek számára. Róma minden későbbi európai birodalom történelmi előképe; fátuma pedig az amerikai küldetés archetípusa is, ami nem más, mint a nyugati kultúra kiteljesítése.

A kultúra kiteljesedése

A klasszikus bölcelet a nyugati világ legmarkánsabb megkülönböztető jele a világ más kultúráihoz képest. Az elvont gondolatrendszerek alkotása csak a hellenisztikus műveltségen nyugvó civilizációra jellemző. Kirk Orestes Brownsonra hivatkozva leszögezi: a görögség történelmi küldetése a filozófia, a művészet és egyáltalán, a tudomány létrehozása volt. A rómaiaknak a birodalom, a jog és a jogszolgáltatás eszméjét köszönhetjük. Miként a rómaiak a hellén művelődés átmentői és ezáltal a klasszikus világ kiteljesítői, az Amerikai Egyesült Államok a nyugati művelődés kiteljesítője. Arról, hogy ez pontosan miben is áll, Kirktől többféle választ is kapunk. E válaszok nem homlokegyenest eltérőek, de a hangsúlyok időről időre máshová kerülnek. A *Redeeming the Time* című művében azt állítja, hogy az USA legfőbb küldetése a rend és a szabadság igényének összehangolása, vagyis a görög és a római küldetés beteljesítése magasabb szinten.¹² A *Rights and Duties* című művében pedig úgy véli, Amerika az utolsó konzervatív nagyhatalom a világon, amely-

¹¹ I. m. 114–116.

¹² Russell Kirk: *The American Mission*. In uő: *Redeeming the Time*. ISI, 2006, Wilmington, Delaware.

nek feladata, hogy azt a világot védelmezze, mely 1914-ben pusztulásnak indult.¹³ A *Prudence of Politics* című esszégyűjteményében pedig az USA nagy feladataként tekintély és szabadság igényeinek összebékítését jelöli ki.

A középkori kultúra jelentősége az amerikai rendben

Az ókori és a középkori keresztény filozófia gazdag hagyománya elválaszthatatlanul beépült a nyugati kultúrába. A keresztény filozófusok tanítása közvetítette az ókori pogány klasszikusok gondolatainak eredményeit: Platón, Arisztotelészt és a Kirk számára különösen fontos sztoikusokat. A politikai realizmus alapfeltevései Szent Ágostonnak a két városról szóló tanításán alapulnak. Eszerint Isten és ember állama (városa) egymással összefonódik, és csak a végítéletkor választhatók majd el: a világban megtapasztalható rossz tehát történelmünk kezdetétől velünk él, és nem választható el az emberi természettől.

Esendő voltunk másfél évezreden át megkérdőjelezhetetlen ténye volt a politikai irodalomnak. A felvilágosodás gondolkodói azonban az ember helyett az intézményekben kezdték keresni a rossz okát, magát az embert pedig alapvetően romlatlan lényként fogták fel.

A középkorban zajlik le az antik filozófia recepciója. Ennek folyamán fogalmazódik meg a természetjog tomista koncepciója is, mely később termékenyítőleg hat az amerikai politikai gondolkodásra.¹⁴ A középkori tudósok meghaladták a kor nyelvi és nemzetiségi határait, és a teljességre törekedve keresték az igazságot. Az érett középkor filozófusai összeegyeztették a hitet az értelemmel, és úgy fogták fel, hogy a világegyetemet az isteni szeretet és bölcsesség irányítja. Úgy vélték, az államot az igazságosság általános elvei szerint kell kormányozni. Szent Ágoston korábban azt vallotta, hogy az állam egy szükséges rossz. Aquinói Szent Tamás ellenben már úgy látta, természetes és hasznos jelenség lehet: a közjó elérésének eszköze. Szent Tamás és kortársainak gondolatai azonban többnyire nem közvetlenül, hanem Hooker, illetve más, kiemelkedő anglikán teológusok (*anglican devines*) közvetítésével kerültek be a középkori tudomány angliai fellegráiba, Oxfordba, illetve Cambridge-be. E helyeken zajlott az a szellemi munka, mely ugyancsak fontos forrása az amerikai kultúrának, hiszen ott termelődik ki a társadalmat irányító szellemi, politikai és gazdasági elit.¹⁵ Noha az Egyesült Államok protestáns alapítású, Kirk megfogalmazása szerint a 19. században volt egy szerencsés időszak, amikor az amerikaiak felismerték a középkori katolikus tudomány jelentőségét. Az egyetemeken megszületett tudományideál így válhatott az amerikai és az európai művelődés közös pillérévé.

¹³ Russell Kirk: *Rights and Duties. Reflections on our Conservative Constitution*. Spence Publishing Company, 1997, Dallas. Preface, ix.

¹⁴ Russell Kirk: *The American Cause*, 25.

¹⁵ *Roots of the American Order*, 207–218.

London: A brit művelődés

Kirk az amerikai és a brit kultúrát egy szerves egész két pilléréként tételezi.¹⁶ A filozófus ezzel a gesztusával történelmet ad az amerikai népnek, ezért erőfeszítései nem álltak meg annak bemutatásánál, hogy a brit kultúra képezi az amerikai alapját. Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy Kirk az egész keresztény kultúrát egy szerves, összetartozó egységként szemlélte, melynek tagjai élő közösséget alkotnak, és akiknek sorsa ténylegesen közös.

Az amerikai rend legfontosabb pillére ugyanis a kereszténység szelleme, melyet a bibliai próféták által megjövendölt Krisztus hozott el a világra. Korábban említettük, hogy a Szentírás miként határozza meg a nyugati kultúrkör erkölcsi rendjét. E döntő befolyást hangsúlyozni kell a brit kulturális hatás elemzése során is. A zsidók által közvetített Tízparancsolat ugyanis a szeretet parancsa által nyert új értelmet, és létrehozta a keresztény vallást. Krisztus tanítását Szent Pál vitte el az akkori Európa nagyvárosaiba, és létrehozta a kereszténységnek azt a formáját, mely erkölcsi kötelességének tekinti a világ evangelizálását. Mindezt pedig Anglia közvetítette Amerika számára. Azóta is a keresztény tanításra épülnek mindazon etikai normák, melyeken a nyugati üzleti morál és a kapitalizmus rendszere nyugszik.

Minden kultúrában a vallási szabályok képezik az erkölcsi normák alapját. E megállapítás kiemelt jelentőségű az angolszász konzervatív gondolkodásban, és nincs másként Russell Kirk politikai filozófiájában sem. Az amerikai kultúra alapja ekként a kereszténység, mégpedig annak sajátosan angolszász változata: a puritanizmus. Az amerikai gyarmatok alapítói jelentős részben éppen az Angliából elmenekült vagy elüldözött különböző disszenter felekezetek. Az amerikai identitásnak éppen ezért szerves alkotóeleme az állam vallási semlegességéhez való ragaszkodás, hiszen e be nem avatkozás a nemzet születésétől fogva alapértéknek számított az új országban. A keresztény eredetű törvényfogalom és a biblikus erkölcsi normák tehát a reformáció, a szektákra bomlás és az egyházi tekintély fokozódó visszaszorulása ellenére is áthatják az amerikai társadalmat, és éppenséggel ez az erkölcsi alap tette az Amerikai Egyesült Államokat a világ leghatalmasabb nemzetévé. A magas szintű normakövetési hajlandóság, szerződéses és egyezségek betartásának feltétlensége, a takarékoskodás és a felelősségteljes gazdálkodás mindmáig a kapitalizmus alapját képezik.¹⁷

Az 1993-ban napvilágot látott *America's British Culture* egyszerre politika-elméleti és kultúrafilozófiai mű. A könyv a Szovjetunió összeomlását követő második évben látott napvilágot, s ekkor úgy látszott, hogy Amerikának a nagy ellenség legyőzését követően egy igazán komoly ellenfele van: saját maga. Pontosabban fogalmazva, Amerika számára a hidegháborút követően a legnagyobb

¹⁶ Mezei, 2014. Valamint: Mezei Balázs: *Russell Kirk és Molnár Tamás kapcsolata*. In *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*. Századvég, 2016, Budapest.

¹⁷ Kirk rendszerezett gazdasági nézeteit az általa írt közgazdasági tankönyvből ismerhetjük meg: *Economics: Work and Prosperity*. Intercollegiate Studies Institute, 1989.

kihívás a saját ideológusai által terjesztett szekularizáció és az általuk gyártott valláspótlékok: a demokratizmus és a multikulturalizmus.¹⁸ Az *America's British Culture* ezzel az új típusú kihívással néz szembe, Kirk utolsó előtti művében végső összegzését adja az amerikai kulturális identitás brit alapelemeinek.¹⁹

1993-as művében Kirk világosan kimutatja, hogy az amerikai társadalom az Európától örökölt klasszikus kultúra részét képezi, annak értékein nyugszik, és pontosan ez teszi működőképessé. A szerző célja meggyőzően igazolni a vallási normák és a társadalom hétköznapijait irányító normák elválaszthatatlanságát, és ezáltal választ adni a kulturális relativizmus és a multikulturalizmus kihívására.

Kirk kései írásait tanulmányozva azt láthatjuk, hogy különösen foglalkoztatta őt a szekularizáció térhódítása és az állam vallási semlegességének egyoldalú túlhangoztatása. Számos cikket írt és előadást tartott annak érdekében, hogy a művelt közönség számára megvilágítsa: *a keresztény vallás erkölcsi parancsolatai nem választhatók el a jog uralmának fogalmától, valamint azon alapvető értékektől, melyekre az amerikai társadalom épül.*²⁰

Tekintsük át, miként lépett fel a 20. század végén Russell Kirk az amerikai kultúra egységének megőrzése érdekében! Kirk rövid, kései munkája az életmű egyik lezáró opusa, a szerző amerikai kultúráról vallott felfogásának tömör összegzése.²¹

Kirk 1993-as művének alapkérdése: *miben áll angolszásznak lenni?* Lényegében nem másban, mint az angol, skót, walesi és ír hagyományok hordo-

¹⁸ Kirk rendszeresen használja Arnold Toynbee fogalomkészletét. Az amerikai civilizációval szembeni kihívásként tárgyalja a hidegháború végével beköszöntő úttalanságot is.

¹⁹ Az *America's British Culture* bizonyos tekintetben egy másik, igen fontos kirki mű, a *Roots of American Order* című nagy ívű 1974-es műnek egy kivonata és továbbfejlesztett változata. A *Roots of American Order* az erkölcsi rend és a társadalmi rend közötti mély összefüggés platonikus gondolatát járja körül kimerítő alaposággal, felkutatva az amerikai társadalom sikerességét lehetővé tevő erkölcsi normák eredetét.

²⁰ A multikulturalizmus eszméje az 1970-es években kezdett el terjedni a nyugati világban. E szociológiai megközelítés fokozatosan politikai ideológia jellegét kezdte öltetni. Gerincét az a hagyományos, a liberalizmus gyökeréhez visszanyúló felfogás képezi, mely szerint minden etnikai, illetve kulturális csoport születésétől fogva egyenlő, és ezért a létező társadalmakban is egyenlő jogokra, egyenlő elbánásra tarthat igényt. Eszerint a társadalmon belül egyik kulturális entitásnak sincsen előjoga egy másikkal szemben. A multikulturalizmus hívei nem tartják kívánatosnak, hogy egy adott országon vagy politikai közösségen belül létezzen domináns kultúra. A mozgalom kezdetben azzal az üdvözlendő céllal indult útjára, hogy harmóniát és békét teremtsen a különböző kulturális identitások között. Céljának elérése során azonban csapdába került, és végül ahhoz is nagymértékben hozzájárult, hogy az általa megfertőzött országokban gyengüljön a nemzeti identitás. A rombolást követően azonban nem hozott létre olyan értékeket, melyek biztosíthatnák az adott ország társadalmának egységét. Eként szisztematikusan aláasta az uralkodó (többségi) kultúra felépítményét, és teret engedett azon intoleráns erőknél, melyek a multikulturalizmust trójai falóként használva benyomultak bizonyos nemzetek kulturális intézményeibe, és megzavarták azok organikus működését. A multikulturalizmus ezért ma már káros jelenségnek tekinthető, mely veszélyes a társadalomra és magára a kultúrára, tehát végső soron azon célok ellen hat, melyek érdekében valamikor létrejött.

²¹ Az *America's British Culture* főszövege alig több, mint száz oldal, mindösszesen hat rövid fejezetre tagolódik: *The Necessity for a General Culture; The Language and the Literature; The Supremacy of Law; The Heritage of Representative Government; Mores and Minds; Renewing a Shaken Culture*. E témákat egy függelék követi: a kiegészítő szövegben Kirk azt tekinti át, mit örökölt az amerikaiak a régiektől. Az 1993-ban megjelent mű után már csak a *Sword of Imagination* címmel közreadott önéletrajzát szerkeszti, ami posztumusz jelenik meg 1995-ben.

zójaként élni, betagozódni az angol nyelvű, *common law* által szabályozott, képviseleti kormányzás alatt álló posztkoloniális társadalmakba. Magunkévá tenni a brit irodalmi műveltséget, és a sajátosan brit közegben formálódott bibliai erkölcsök szerint élni.

De vajon mit jelent a „kultúra”? – merül fel a kérdés. Vajon többet, mást jelent-e, mint tanultságot és kifinomultságot, vagy a népszokásokat? Kirk a könyv elején rövid összefoglalást ad, hogy világossá tegye, mit ért a tárgyalandó fogalmon: a „kultúra” kifejezés a latin *cultus* szóból ered, mely az antikvitásban egyszerre jelentette a föld művelését és az istenség imádatát. Kultúra és vallás között az etimológiai eredeten túlmenően is fennáll egy igen szoros összefüggés, melyet Christopher Dawson, Eric Voegelin, Arnold Toynbee és T. S. Eliot munkásságára hivatkozva igazol. Elsőként Dawsont idézi, aki szerint a kultúra antropológiai értelemben olyan szervezett életmód, mely a közös hagyományokon alapul, és fizikai értelemben a közösen belakott természeti környezet határolja. Nyilvánvaló, hogy a közös életforma közös életfelfogásra (*view of life*) kell hogy épüljön, melynek részét képezik a közösen elfogadott magatartási normák és a közös értékrend. Következésképpen a kultúra egy olyan lelki közösség, amely egységét a közös hiteknek és a közös eszméknek köszönheti. Ebből fakadóan a kultúra mint a társadalmi élet módja kezdetektől fogva bizonyos magasabb rendű törvények által elrendezett és irányított. E magasabb rendű törvények pedig a vallási normák.²²

Eliot kultúrafogalma, mint a kirki kulturális identitás fogalmi kerete

Amennyiben el kívánjuk határolni egymástól a kultúra antropológiai értelmét a magas szintű művészeti és szellemi munka értelmétől, úgy T. S. Eliothoz kell fordulnunk – javasolja Kirk. Ekként a kultúra három értelmét különböztethetjük meg: beszélhetünk egy egyén, egy csoport vagy társadalmi osztály, illetve egy egész társadalom kultúrájának fejlődéséről. E három értelemben vett kultúra elemei kölcsönösen függenek egymástól: az egyéné nem maradhat fenn, ha tartósan elkülönül a csoportétól, amelyik pedig nem kerülhet konfliktusba büntetlenül a nemzetével, melyhez tartozik. Egy virágzó, kifejtett kultúrát egységesnek kell feltételeznünk, melynek esetleges belső bomlása kétféleképpen kezdődhet meg: (1) az egyes kulturális szintek elcsúsznak egymáson, (2) az egyik társadalmi osztály, illetve az össztársadalom szintjén olyan mély hasadás következik be, hogy azt követően már párhuzamos kultúrákról kell beszélni. Eliot szerint a nyugati kultúrában belül már mindkét típusú bomlás megkezdődött.²³

Kirk 1993-ban keserűen megállapítja, e tragikus folyamat azóta is tart, sőt, a felbomlás folyamata az amerikai oktatási rendszerben különösen szembetűnő.

²² Christopher Dawson: *Religion and Culture*. Sheed and Ward, 1948, London, 48–49. Idézi Kirk 1993, 2.

²³ T. S. Eliot a második világháború alatt publikált cikksorozata 1948-ban jelent meg könyv formájában: *Notes towards the Definition of Culture* címmel. Az első kiadás: Faber and Faber, London.

Ámmer Gergő: Madonna (2017, gipsz, 78×55×42 cm. Fotó: Paráda Zoltán)

Amennyiben nem sikerül feltartóztatni, az ország kultúrája alacsonyabb szintre süllyed, vagy egészen meg is semmisülhet. A szerző aggódva figyel, miként válik egyre nehezebbé az amerikai kultúra tartópilléreinek pusztá felismerése. Elismeri, az Egyesült Államok lakosságának többsége nem brit felmenőkkel rendelkezik, ám az elmúlt kétszáz év során a bevándorlók túlnyomó többsége betagozódott az angolszász erkölcsi és jogi rendbe, és asszimilálódott az angolszász alapítók kultúrájához. Az alapítók által követett erkölcsi és jogi normák, valamint a gazdasági élet irányításának brit hagyományai azok a kulcsfontosságú tényezők, melyek a mai napig Amerika erejét adják. Kirk a történelem tapasztalataiból kiindulva nem a bevándorlóktól félti az amerikai kultúrát. A hagyomány fő ellenségeinek bizonyos befolyásos kisebbségi csoportokat nevez, a militáns feketéket, a közelmúltban megjelent emberi jogi harcosokat (*civil rights zealots*), és a tömegkultúrán kívül semmi mást elviselni nem képes csócseléket.²⁴ Éles szemmel meglátta, a hagyományra komoly veszélyt jelent továbbá az a marxista akadémikus kör, mely szakítani kíván az európai gyökerekkel, és a multikulturalizmus utópiáját akarja ráerőszakolni a társadalomra.

Az angol nyelv és irodalom identitásformáló ereje

Az USA és Nagy-Britannia között az első számú és leginkább egyértelmű kapocs a közös nyelv, mely a kulturális csere lehetőségét megteremti. Ez sokáig elsősorban az irodalomban volt meghatározó. Kirk hangsúlyozza, talán fel is nagyítja az amerikai és a brit irodalom kölcsönhatásának mértékét. Az angol irodalomnak az amerikaiakra gyakorolt befolyása nem kérdés, ám Kirk számára a viszonyosság kiemelt jelentőséggel bír: Amerikát illetően nem érheti be a posztkoloniális státuszról eredő egyoldalú kulturális hatás tudomásulvételével. Miként 1953-ban a konzervatív gondolkodás ívét egyfajta kölcsönösségben, korrelációban, a szerzők kölcsönhatásában látja, úgy az *America's British Culture* második fejezetében az amerikai szerzők britanniai recepciójára is hangsúlyt helyez.

A jogrend

A brit birodalom egykori tagjai kevés kivételtől eltekintve mind a *common law* jogrendszerét használják, vagyis precedensekből építkező esetjogot alkalmaznak, melyet a bírósági gyakorlat termel ki. Ez koncepcionálisan élesen elválnak a jogbiztonságot előtérbe állító kontinentális szemlélettől, e történelmi adottság pedig egyértelmű határt húz az angolszász országok jogi kultúrája és a római jogra épülő kontinentális jogrendszer közé. Az amerikai jogrend és a brit jogrend közötti analógia a kulturális együttállás legerősebb és legkevésbé vitatható pontja. Az angolszász jogi gondolkodástól távol áll a doktri-

²⁴ Kirk: *America's British Culture*. 7. Vö. Russell Kirk: *Tömegetársadalom és szociális igazságosság*. In A. James McAdams: *A modernitás válsága*. Századvég, 2014, Budapest.

ner, előíró jellegű jogszemlélet. Felfogásukban a jogalkalmazó sokkal inkább megtalálja a jogot, mindig egy-egy konkrét esetből kiindulva. A jogszolgáltatás alapja pedig mindig valamilyen korábbi igazságos döntés. Az igazságosság fogalma tehát kiemelt jelentőséggel bír az amerikai kultúrában is, ezért annak fogalomtörténete ugyancsak meghatározó: a jogrendszer alapja a klasszikus jog-, törvény-, erkölcs- és igazságosságfogalom. A jogrend másik sarokköve pedig a *rule of law* eszméje, melynek értelmében senki nem állhat a törvény felett, és a bíróságok előtt minden polgár egyenlő.

A képviseleti kormányzás öröksége

Kirk e címszó alatt foglalja össze az angol nép évezredes küzdelmét alkotmányáért a Magna Chartától kezdődően. Az angol jogfejlődés és jogi gondolkodás volt az alapja a gyarmatok önrendelkezésének is, melyből a független államiság született. „A brit örökség harmadik kulcselemét Kirk a képviseleti kormányzás elvében és gyakorlatában látta, rámutatva, hogy sok honfitársa talán nem is gondol arra, hogy ez is brit import. (Magna Charta, Modelparliament 1295-ben). Az Amerikában kialakított képviseleti intézmények gyökerei ugyanis a középkori Angliába nyúlnak vissza. Az amerikai telepések már a XVII. században éltek a képviseleti úton történő – a világ számos részén ismeretlen – kormányzási formával. A gyarmatok mindegyikében – noha jogi tekintetben több típusra oszlottak – brit karakterű kormányzati struktúra jött létre. Néhány gyarmaton már az alapító oklevelek is előírták a képviseleti testületek felállítását, másokban pedig maguk a telepések alakítottak ilyeneket.”²⁵

A régi erkölcsök (*mores and minds*)

Az amerikai demokrácia prosperálásának kulcsa az ősök hagyományos erkölcsé, melyet Kirk Tocqueville nyomán latinul említ: *mores*. A *mores* mindazon szokásoknak és erkölcsi jellegű normáknak a gyűjtőneve, melyek a római ember hétköznapi viselkedésének alapjául szolgálnak, és melyeket a jog (*ius*) kísérel meg tökéletlen formában érvényre juttatni.²⁶ A gyarmatalapító ősök

²⁵ Egedy Gergely: *Az Egyesült Államok kulturális identitása*. In Pogrányi Lovas Miklós (szerk.): *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*. Századvég, 2016, Budapest.

²⁶ A római jogban a jog fogalmának differenciálódása során három különböző normarendszer alakult ki, melyeket a *ius*, a *fas* és a *mos* vagy *mores* szavaival jelölték. A *ius* latin szó eredetileg a Forum Romanum egy konkrét helyszínét jelölte, ahol a *praetor* törvénykezett. A XII. táblás törvényekben szereplő „*in iusvocatio*” kifejezés tehát eleinte kb. annyit tesz, mint a *praetor színe elé járulni*. A *ius* szó az *elvoott jog* jelentést fokozatosan vette fel. A köztársaság korában a *ius civile* már a városállam sajátos jogrendszerét jelentte. A *fas* ezzel szemben az istenek jogainak tiszteltetését jelölte, később pedig a vallási normarendszer jelentésével telt meg. A *fas* szabályainak egy része állami elismeréssel bírt, melyet *ius sacrum*nak neveztek. A *mos*, illetve a *mores* pedig a köztársaság korára az erkölcsi normák rendszereként elhatárolódott a tárgyi jogtól. A fogalom tiszta használatát nehezíti, hogy az ősi római társadalom még differenciálatlan normarendszerére is a *mores maiorum* kifejezést használták, a *mos* kifejezést magában pedig a szokásjog szinonimájaként. Lásd: Földi András és Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, Budapest, 26–29.

erkölcse (*mores*) az, ami az amerikai társadalom egységét biztosítja, ez érvényt szerez a szerződéseknek és megállapodásoknak, tehát a társas együttélés, az igazságosság és a tisztességes csere alapját képezi.

Az amerikai kultúra részét képezik a népszokások is (*folkways*). Ezek ugyancsak a brit népszokások továbbéléséből származnak. A népi kultúra továbbadása mellett kulcsfontossággal bír a szellemi elit újratermelődésének, kinevelésének hagyománya is. E tekintetben az amerikaiak ugyancsak a britek közvetlen leszármazottai, hiszen a köznevelésre és a felsőoktatásra vonatkozó alapelvek és intézményi megoldások egyenesen a jól működő brit intéstúciók továbbfejlesztett változatai. A College of William and Mary például úgy tartja magáról, hogy williamsburgi épületét Sir Christopher Wren tervezte, a híres polihisztor, aki a nagy londoni tűzvész után a templomok újjáépítését irányította, és akinek a Szent Pál székesegyház is köszönhetjük. Észak-Amerika első kilenc kollégiuma ugyancsak brit alapítású intéstmény volt. A massachusettsbéli Cambridge egyetemét az angliai Cambridge egykori növendékei alapították, annak szellemiségében, és a Harvard Egyetem modelljéül is a cambridge-i Emmanuel kollégium szolgált. Az amerikai felsőoktatás szellemiségét kezdettől fogva az európai felsőoktatási hagyományok, vagyis a klasszikus műveltség határozza meg. Az oktatás mindenekelőtt a héber, a görög és a latin nyelvre, valamint a klasszikus tudományos diszciplínákra épült. A klasszikus gyökerű amerikai felsőoktatást azonban már a kezdetekkor komoly kihívások érték. Az első nagyobb veszedelmet Thomas Jefferson jelentette, aki utilitarista nézeteitől vezérelve meg akarta szüntetni a Virginiai Egyetemen a héber nyelv és szentírás, valamint a teológia és apologetika tanszéket. Jefferson óta a helyzet érdemben nem változott: a mai napig is a haszonelvűség jelenti az egyik legnagyobb veszedelmet: a klasszikus szövegek szerzői helyett a közelmúlt és a kortárs irodalom szerzőivel akarják megtölteni a diákok fejét. A klasszikus történelmi művek helyett szociológizáló szövegek olvasatásával múlátják el az időt.

Russell Kirk diagnózisa és megoldási javaslata

Kirk meglátása szerint a 20. század utolsó évtizedében a haszonelvűségen túl az új ideológiák jelentenek még nagyon komoly veszélyt Amerika brit kultúrájára. Ezek a multikulturalizmus és az egalitarizmus ideológiája. Bizonyos liberális és neokonzervatív (!) ideológusok fel kívánják adni a hagyományt, és helyette teret kívánnak engedni a parttalan egyenlőségnek. A multikulturalizmus ideológusai a világszerte mindenütt megerősödő és Amerikában egyre agresszívbabban harcos kisebbségeknek akarnak kedvezni. E harcos kisebbségek túlhajszolt toleranciaigényükkel folyamatos és feltétlen alkalmazkodást követelnek meg a számukra otthont adó többségi társadalomtól, és voluntarista módon át akarják alakítani azt. Fenekestül fel kívánják forgatni a világot, és erőszakos változtatásokkal magát az emberi természetet szeretnék újjáalkotni.

Mi lehet a helyes válasz a kihívásokra?

Kirk életművében számos helyen megjelenik az erkölcsi képzelőerő (*moral imagination*) fogalma. E Burke-től eredő kifejezés Kirk értelmezésében nem más, mint azon képesség, melynek segítségével az ember képes egyéni tapasztalatain és korlátain túllépve felismerni az alapvető etikai igazságokat (*man's power to perceive ethical truth*).²⁷ E gondolatot fejti ki válaszában. Kirk javaslata szerint mindenekelőtt a szellemi elit magasan képzett tagjainak kell magukba szállniuk. Újra kell pozicionálni a klasszikus műveltség szerepét az oktatási rendszeren belül: újra meg kell érteni az angol nyelv és irodalom, az angolszász jogrendszer, a hagyományos angolszász politikai intézményrendszer jelentőségét a jelenkori amerikai életben, és világosan rá kell mutatni az erkölcsi rend jelentőségére, annak a társadalmi rendtől való elválaszthatatlanságára. A gyakorlatban is világossá kell tenni az amerikai erkölcsi rend eredetét, ami elkerülhetetlenül együtt jár keresztény gyökereink büszke vállalásával. Ez pedig a krisztusi tanításhoz való visszatérést jelenti. Erkölcsi normarendszerünk elemeinek fenntartása csak a klasszikus műveltség továbbadása révén lehetséges, tehát újra meg kell ismerkedni azokkal a klasszikus szerzőkkel, akiktől a kultúra meghatározó gondolatait az Egyesült Államok alapítói tanulták. Ezek pedig nem mások, mint a klasszikus római szerzők: Cicero, Livius, Vergilius, és a korábban említett többi szellemi óriás.

Ami pedig a gyakorlati politizálást illeti, mindenekelőtt be kell fejezni a hízlegést a politikai okokból kedvezményezett harcos kisebbségeknek! E helyen ki kell emelnünk: jellemző Kirk eszkatologikus optimizmusára, hogy a multikulturalizmus polipjában is a jó előretörésének lehetőségét látja. Toynbeevel együtt azt mondja, minden civilizációnak szüksége van kihívásokra, hogy ne laposodjék el. Az e kihívásokra adott válasz az, mely a kultúrát túllendíti adott állapotán, és lehetőséget biztosít számára, hogy megújuljon, ám átalakulása során mégis megőrizze önnön lényegét. Jelenleg pedig a multikulturalizmus és a túlhajszolt tolerancia kívánalma az a kihívás, amelyet egy jól képzett, morális képzelőerővel rendelkező politikusnak le kell győzni.

²⁷ Az erkölcsi képzelőerőről magyar nyelven lásd: Egedy Gergely: A „morális képzelet” konzervatívizmusa: Kirk In *Századvég*, 2013/3. 75–98. Angol nyelven önálló doktori disszertáció is megjelent Kirk morális képzelet fogalmáról: John Fairley: *Russell Kirk and the Moral Imagination*. Department of Modern History, Politics, and International Relations, Macquarie University, 2015, Sydney.